

- 3 Ағабекова Ж. Қазақ тілінде қалыптасқан араб текті кісі аттарының этнолингвистикалық сипаты: филол. ғыл. канд. автореф. – Алматы, 2005. – 26 б.-автореферат
- 4 Иманбердиева С. Тарихи ономастикалық кеңістік - Алматы: “Сөздік-Словарь”, 2010 - 378 б.
- 5 Жалайыр Қ. Шежірелер жинағы. Алматы: “Қазақстан”, 1997. – 128 бет.-кітап
- 6 Әбілғазы. Түрік шежіресі. – Алматы: “Ана тілі”, 2006. – 200 бет.-кітап
- 7 Древнетюркский словарь. —Ленинград: “Наука”. 1969.—(XXXVIII) 676 с. Кітап

References:

1. Janūzaqov T. Qazaq esınderınıñ tarıhy. – Almaty: “Ğylym”, 1971. – 218 bet. -kitap
2. Janūzaqov T. Qazaq tilindegi jalqy esınder. – Almaty: QazSSR Ministrler keñesi “HOZU” baspasy, 1965. – 145 bet.- kitap
3. Aǵabekova J. Qazaq tilinde qalyptasqan arab tekti kısı attarynyñ etnolingvistikalıy sipaty: filol. ғыl. kand. avtoref. – Almaty, 2005. – 26 b.-avtoreferat
4. İmanberdieva S. Tarihi onomastikalıy keñistik - Almaty: “Sözdık-Slovär”, 2010 - 378 b.
5. Jalaiyr Q. Şejireler jınaǵy. Almaty: “Qazaqstan”, 1997. – 128 bet.-kitap
6. Äbilǵazy. Türik şejiresi. – Almaty: “Ana tili”, 2006. – 200 bet.-kitap
7. Drevnetürkski slovär. —Leningrad: “Nauka”. 1969.—(XXXVIII) 676 s. kitap

МРНТИ 10.01.19

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.09>

Молдасанов Е.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педогогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ТАҢЖАРЫҚ ЖОЛДЫҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «КОНЦЕПТ» МӘСЕЛЕСІ, ОНЫҢ АҚЫН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КӨРНИСІ

Аңдатпа

Таңжарық Жолдыұлының шығармаларының біразында “әйел” “ер жігіт”, “шындық”, “туған жер”, “ел” концептісі ұшырасады. Ақын өлеңдерінде туған жермен қатар жер мұңы – халық мұңы, ел мұңын қатар өреді. Бұл концепті ақынның ішкі жан дүниесімен астасып жатыр. Мұнда нәзік психологизм, Отанға, туған жерге деген ақынның көзқарасы, сүйіспеншілігі, патриоттық сезімі ашық аңғарылады.

Т. Жолдыұлының тілдік тұлғасын зерттеу арқылы отаншылдық рухты, қоршаған орта сырларын ұлттық мәдени болмысты сипаттауы жағынан, ұлттық көзқарасты бейнелеудегі шеберлігі жағынан оқшау тұрған тілдік тұлғаны танымыз. Ақынның тілдік тұлғасын зерделеу арқылы– ұлттық болмыс пен халықтың дүниетанымын айқын көруге болады.

Таңжарық Жолдыұлының азаматтық тұлғасынан қазақ қоғамына әсер етуге, қозғау салуға ұмтылысы айқын танылады. Осы бағытта оның шығармаларындағы ұлттық сипатты танытатын жеке сөз қолданыстары, авторлық метафоралар мен теңеулер көп. Ақын шығармаларының лексикалық қабаты қою: қазақтың ұлттық мәдени ортасы, болмыс, бітімі, әлемді көруі мен дүниетанымы айқын танылады. Болашақта тілдік тұлғаны толықтай тануға мүмкіндік беретін когнитивтік және прагматикалық деңгейлерде қарастыру ақын, суреткер, көркемсөз шебері ретіндегі тілдік тұлғаны тануымыз мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: әйел,еркек, шындық, туған жер, ел, концепт, зерделеу, сипаттау, сөз, айқындау, поэзия, мазмұн, жер мұңы, халық мұңы, ел мұңы, психологизм, Отан, ұлттық, мәдени, когнитивтік, прагматикалық

Moldasanov E.¹

¹Abay Kazakh national pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

THE PROBLEM OF "CONCEPT" IN THE WORKS OF TANZHARYK GADIOLI, IT IS REFLECTED IN THE WORKS OF THE POET

Abstract

In the works of Tanzharyk Zholdyuly the concepts of "woman", "man", "truth", "native land", "country" are found, the world of the poet. There is a subtle psychology, the attitude of the poet to the Motherland, the native land, love, a sense of patriotism.

With the help of the study of linguistic personality T. Zholdyuly, we recognize the linguistic personality, isolated by the nature of the national cultural existence, the national spirit of patriotism, the beauty of the environment, the mastery of the fine arts of the national worldview. Having studied the linguistic personality of the poet, it is possible to clearly see the national existence and worldview of the people.

Clearly, from the Civil personality of Tanzharyk Zholdyuly there is an aspiration to influence, movement in the Kazakh society. In this direction in his works there are many own word combinations, author's metaphors and comparisons, which represent the national character. The staging of the lexical layer of the poet's works: Kazakh national cultural environment, existence, truth, worldview and worldview. In further study at the cognitive and pragmatic levels, allowing us to fully recognize the language personality, allows us to recognize the language personality as a poet, artist, master of the artistic word.

Keywords: woman, man, reality, homeland, country, concept, research, description, word, definition, poetry, content, bitter earth, bitter people, bitter country, psychology, Motherland, national, cultural, cognitive

Молдасанов Е.

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ «КОНЦЕПТА» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАНЖАРЫК ЖОЛДЫУЛЫ, ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПОЭТА

Аннотация

В произведениях Танжарык Жолдыулы встречаются «концепты» «женщина», «мужчина», «правда», «родная земля», «страна». В стихах поэта, наряду с родными, происходит яркая земля – народная мудрость, народная мудрость. Этот концепт ассоциируется с внутренним миром поэта. Здесь ярко проявляется тонкий психологизм, отношение поэта к Родине, родной земле, любовь, чувство патриотизма.

С помощью изучения языковой личности Т. Жолдыулы мы узнаем языковую личность, обособленную по характеру национального культурного бытия, национального духа патриотизма, красок окружающей среды, мастерства в изобразительном искусстве национального мировоззрения. Изучая языковую личность поэта, можно наглядно увидеть национальное бытие и мировоззрение народа.

Очевидно, что от Гражданской личности танжарык Жолдыулы проявляется стремление к влиянию, движению на казахское общество. В этом направлении в его произведениях много собственных словосочетаний, авторских метафор и сравнений, которые представляют национальный характер. Постановка лексического слоя произведений поэта: Казахская национальная культурная среда, бытие, истина, миропонимание и мировоззрение. В дальнейшем изучение на когнитивном и прагматическом уровнях, позволяющее полностью распознать языковую личность, позволяет нам распознать языковую личность как поэта, художника, мастера художественного слова.

Ключевые слова: женщина, мужчина, реальность, родина, страна, концепция, исследование, описание, слово, определение, поэзия, содержание, горе земли, горе людей, горе страны, психология, Родина, национальная, культурная, познавательная, прагматическая

Кіріспе. Лингвистика ғылымында “концепт” термині кей жағдайда “ұғым” және “грамматикалық немесе семантикалық категория” мағынасында түсіндіріліп жүр. Жалпы концепт мәселесі – лингвистика мен философияның бір-біріне деген өзара ықпалының күшеюінің негізінде туындаған тілдік құбылыс. Оның лингвистикалық мазмұнға ие бола бастағанын тілдің мағыналық жағын

талдауда көптеген құнды ескі де жаңа танымдық ақпараттардың пайда болуымен тікелей байланысты.

Қазақ тіл білімінде концепт мәселесі когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттаным, этнолингвистикалық бағыттарда жазылған зерттеулердің ғылыми аппаратына толықтай енді. Концепттің беретін мән-мағынасын дәйектеу, бұл термин арқалаған лингвистикалық ұғымды теориялық тұрғыдан тиянақтау әлі де толыққанды зерттелу үстінде. Бүгінгі таңда қазақ тіл біліміндегі антропоцентристік парадигманың зерттелуі Г.Смағұлова, Ж.Манкеева, Н.Уәлиұлы, Э.Сүлейменова, А.Алдашева, Ф.Оразбаева, Г.Сағидолда, Б.Момынова, Г.Қосымова, Б.Қасым, т.б. зерттеушілердің еңбектерінде тілдік тұлға, ақиқат болмыстың тілдегі бейнесі, танымдық әрекет, тілдік сана, тілдік және типтік модельдер, тілдік қатынастың маңызы, тіл мен мәдениеттің сабақтастығы, ұлттық дүниетанымның тілдегі көрінісі, мәдени лексиканың табиғаты, ғалам бейнесіндегі тілдің орны, эстетикалық талғам мен тіл біртұтастығы деген мәселелерге байланысты қарастырылған.

Ғылыми еңбектерді саралау арқылы концептінің ұғымнан семантикалық жағынан бай болып келетіндігіне көз жеткіземіз. *Концепт* пен *ұғым* ішкі форма жағынан бірдей болғанымен, сыртқы көріністері бөлек. Ұғымды нақты ұғынуға болады, оның аясы – тар. Кез келген сөз концепт бола алмайды, бірақ ұғым болуы мүмкін. Концепт адамның ментальдық дүниесіне жақын, яғни мәдениетке және тарихқа да жақын, сол себепті де өзіндік сипатқа ие. Демек, ол ментальдық ғаламды тану тәсілі болса, ал концептінің басты идеясы – ғаламның тілдік бейнесі. Концепт ғылымның әртүрлі салаларындағы басқа ментальдық бірліктерге қарағанда құндылық элементке баса назар аударуымен ерекшеленеді. Концепт пен ұғымды олардың негізін, мазмұнын, көлемін салыстыру арқылы ажыратуға болады. Концепт ұғымнан тұрады, бірақ денотативтік, коннотативтік компоненттерді, ассоциативтік байланыстарды қамтитындықтан тек қана ұғыммен шектелмейді. Концепт өзінің ішкі мазмұны мен функционалдық қасиеттері бойынша ұғымнан әлдеқайда кең болып келеді.

Әдістеме. Ғалым Н.Уәли: “Концепт индивид санасында сәулеленген сезімдік-заттық образдың (перцептивті модус) негізінде пайда болады. Концепт негізінде сезімдік тәжірибе жатады. Сезімдік-заттық образ (код) концептің ядросы болып табылады. Осы заттық код белгілі бір объектіні терең, жан-жақты білген сайын жаңа мәндік белгілермен байи түседі. Осының нәтижесінде концептің мазмұны ұлғаяды, мазмұны кеңі түседі. Әлгі белгілердің қайсыбірінің мәнділігі күшейе түсуі, қайсыбірінің көмескіленуі ықтимал”, – деген пікір білдіреді. [1,14].

Концептілер жиынтығы тұтас және белгілі бір құрылымдардан тұратын біртұтас концептосфераны құрайды. Әр мәдениетте элем моделі эмбебап концептілер мен констант мәдениетерден (кеңістік, уақыт, өлшем, себеп, адамгершілік, махаббат және т.б) тұрады десек те, мұнымен қоса әр халықтың өзіне тән ұлттық дүниетанымын бейнелейтін айырықша концептілер болатынын ескеруіміз қажет. В.А. Маслова барлық концептілерді тоғыз негізгі топқа бөліп қарастырады:

1. Әлем (кеңістік, уақыт, отан ...)
  2. Табиғат (су, от, ағаш)
  3. Адамгершілік концептілер (ар, ұят ...)
  4. Адам туралы ұғым (ұлы, зиялы...)
  5. Эмоционалды концептілер (бақыт, қуаныш...)
  6. Артефактілер (үй, қонырау...)
  7. Әлеуметтік ұғымдар мен қатынастар (бостандық, соғыс...)
  8. Ғылыми білім (филология, жаратылыстану ...)
- Өнер концептосферасы (музыка, өнер...) . [2,38].

Тіл білімінде концептілердің түрлерін анықтауға бірыңғай пікір жоқ. Бұл мәселе концептіні модельдеуге, концептілік талдау жасауға да қатысты. Концептіге байланысты қанша зерттеу жұмысы болса, сонша талдау үлгісі бар. Сондай-ақ концепт пен лингвомәдени бірліктің, лингвомәдениеттаным мен этнолингвистиканың арасындағы айырмашылықтар мәселесі де толық айқындалып болған жоқ. Бұл бір жағынан когнитивтік лингвистика ғылымының психология, этнолингвистика, лингвомәдениеттану салаларымен тығыз байланыстылығында болса керек. Концепт бағалаушытық бейнелік, ассоциативті сипаттамаларды жинақтайтын күрделі құрылым болғандықтан, оған қатысты мәселелердің күрделі болуы да заңды.

Көрсетілген деңгейлердегі жеке тұлғаның ұлттық болмысын ашудың маңыздылығы туралы ғалым Ж.А.Манкееваның пікірлеріне жүгінсек: “аталған деңгейлердің дамуының белгілі бір тілдік

тұлғада көрініс табуы әртүрлі дәрежеде өрістеп, түрлі сипатта көрінеді. Оның шығармашылық танымдық мазмұны дүниетанымдық, мәдени құндылықтар жүйесінен тұрады. Сондықтан тілдік тұлғаны алдымен ұлттық тілдік тұлға ретінде түсінеміз. Себебі тілдік тұлға табиғаты тұлғаның ұлттық мәдени сатысымен тікелей байланысты”, –болып шығады. [3, 281-284]

Лингвомәдени концептілер әр алуан негіздерге сүйене отырып жіктеледі.

Н.Уәлиұлының пікірше: “концепт” индивид санасында сәулеленген сезімдік- заттық образдың (перцептивті модус) негізінде пайда болады.

Концепт негізінде сезімдік тәжірибе жатады. Сезімдік-заттық образ (код) концептің ядросы болып табылады. Осы заттық код белгілі бір объектіні терең, жан-жақты білген сайын жаңа мәндік белгілермен байи түседі. Осының нәтижесінде концептің мазмұны ұлғаяды, мазмұны кеңі түседі. Әлгі белгілердің қайсыбірінің мәнділігі күшейе түсуі, қайсыбірінің көмескіленуі ықтимал. Концептілердің табиғатын жан-жақты саралай келе, терең танып білу үшін тілге қатысты сөз мағынасын жетік меңгерумен қатар концептілік талдау арқылы кең мағлұмат алуға болады. Тілдің ойды материалдандыру ерекшелігі концептінің көптеген тілдік ақпараттарды тарату қызметін жете зерттеу кезек күттірмейтін мәселелердің бірінен саналады. Сондықтан да осы бағыттағы зерттеулердің әлі де болса аздығы бұл мәселенің шешімін толық таппағандығының айғағы. Б. Балтабаева : “дау” концептісінің құрылымын шартты түрде өзек пен шеткері аймақтарға бөлуге болады. Ғылыми еңбектерде көрсетіліп жүргендей, концепт ұғым негізінде қалыптасады, ал “дау” ұғымының негізін дау сөзінің және даудың түрлерінің ерекшеліктерін, мағыналарын беретінжер дауы, жесір дауы, құн дауы, мал дауы, ар дауы т.б. қатысты лексикалық бірліктердің мағыналары қамтиды. [7,38].

Нәтиже.Қазақ тіл білімінде когнитивтік лингвистиканың негізгі категориясы *концепт* табиғатын нақты дәйектер негізінде ашуға бағытталған еңбектердің көбейіп келе жатқаны байқалады. Ғалымдардың зерттеулерінде *бақ, тағдыр, өмір, өлім, жан, қайғы, мұң, тары, батырлық, қаһармандық, соғыс, тұр-түс, сұлулық, әсемдік* т.б. концептілердің мазмұны көрсетіліп, олар әр қырынан қарастырылған.

Мәңгілік тақырыптардың бірі – *әйел* мәселесі қоғамдық ғылымдардың ішінде, негізінен, қазақ әдебиеттануында көркем шығармалардағы *әйел* бейнесіне қатысты зерттеулерде кездеседі. Шын мәнінде, қазақ тарихы мен мәдениетін зерделесек, сан ғасырлар бойғы күресте елдігін ерен еңбегімен, асқан парасатымен, шексіз шыдамдылығымен және сүйіспеншілігімен сақтай білген, ұлттық рухты ұрпағының бойына ақ сүті арқылы, бесік жыры мен туған тілі арқылы сіңіре білген әйел-аналар аз емес. Қазіргі таңдағы ана тілінің тағдырында да, бүгінгі мен ертеңінде де бағзы замандардағыдай аналардың алатын орны, атқаратын рөлін көрсету мен жаңғыртудың мәні ерекше. Алайда қазақ халқының ұлттық дүниетанымына сәйкес қазақ мәдениетіндегі әйелдің шынайы орнын тіл арқылы таныту, жаңаша зерттеп-зерделеу міндеті толық шешілген жоқ. Осымен байланысты ұлттың болмыс-бітімі, дүниеге көзқарасы мен рухани-мәдени құндылықтарына сәйкес әйелдің өзіндік табиғатын, қоғамдағы, отбасындағы әлеуметтік қызметімен сабақтас анықтау мәселесін ұлттық таным қорында тіл арқылы жинақталған *әйел концептісі* арқылы дәлелдеудің мәні ерекше. Оның өміршеңдік сипатына сәйкес қазіргі қазақ қоғамындағы “*қазақ әйелі*” *концептісінің* даму динамикасын, жаңару үрдісін анықтау зерттеу жұмысының негізгі ұстыны болып табылады, әрі оның өзектілігін де айқындайды.

Талқылау.Таңжарық Жолдыұлы шығармаларында әйел концептісі бірнеше ұғымда көрінеді. Әйел затын сипаттауда жас ерекшелігі, отбасындағы орны, әлеуметтік орны, туыстық байланысына қарай атаулары да әртүрлі лексемаларда көрініс береді. Ақын шығармаларында әйел тезаурсын түзетін халықтық ұғымдардың бірнеше сипаты көрінеді. Нақтырақ тоқталсақ:

Әйел – шеше (асыраушы, қамқоршы)

Әйел – бәйбіше (толысқан, кемелденген)

Әйел – жеңге (еркелетуші, қадірлеуші)

Әйел – абысын (сырлас, ошақтас, отандас)

Әйел – құдаша (қалжыңдас, думандас)

Әйел – құрбы (сырлас, тілек-ниеттес)

Әйел – ару қыз (пәктіктің, тазалықтың, сұлулықтың символы)

Әйел – сырлас жан (махаббат пен іңкәрлік иесі)

Әйел – қаралы ана (заман қасіретін тартушы)

Әйел – сүйген жар (отанасы, жанжолдасы)

Әйел – қылықты қыз (сезім түрткісі)
Әйел – мұңлы жан (ескілік салт құрбаны) т.б. образдарында көрінеді.

Барсың ба, аман-есен, шешелерім,
Қамығып қалып едің нешелерің,
Ағызып ақ сүтінді емізумен
Өсірген аналарым кеше менің. [3,101].
Іленің тауы биік, ені жалпақ,
Жамылған жасыл көрпе, баста ақ қалпақ,
Жіберіп екі бұтын екі жаққа,
Көсіліп жатыр жайға, кеуде шалқақ.
Көз жетпес бұлдыр кезең, мойыны қашық,
Ақ мамық желкесінде, кеудесі ашық.

Жамылған түлкі иісін бәбішедей,
Шынтақтап жатыр көлбеп, төсін шып.
Қалқиған қасындағы қара шоқы,
Отырған баласындай етін қасып. [3,97].

Өлкесі бәйбішенің денесіндей,
Мұхиттың кеудесі бар кемесіндей.
Барлығын бауырына алып, тұр тербеліп,
Өсірген өз қолымен енесіндей.... [3,98].
...Сылқылдап бәйбішедей күліп қойып,
Салып қап шапалақпен, бұлаң қаққан ... [3,100].

Барсың ба, мархабатты **жеңгелерім,**
Естіліп қуантты ма мен келерім?
Алысып, аймалақтап мазаңды алған
Айналып тағы келді делбелерің.
Сүйікті амансың ба, **келіндерім,**
Иба қып бетін басқан керімдерім.
Елестеп көз алдымда тұрғандайсың,
Сәлем қып күбірлеген еріндерің. [3,102].

Жас талдар бойын түзеп, моншақ тағып,
Керіліп кербез қыздай сылаң қаққан...
Жездесін ұрын келген көрген қыздай,
Суырлар кіріп-шығып, шұнаң қаққан....
Бүркеліп ақ пердемен таудың басы,
Күнменен шағылысып қарсы тасы.
Жағлай қатар шыққан балапан тал,
Сықылды сұлулардың қара қасы.
Астынан ақ перденің көгерген шөп,
Кәдімгі қыз баланың самай шашы...
Кезеңнен күн күлімдеп шыға келді,
Сұлудай бөркін біреу ала қашқан...
Өн салып, қиқу салып жар басында,
Өлі жүр келген құстар жазғытұрым.
Шай құйып ақ шайнектен келіншектер,
Еріне ерке наз қып, қарап қырын.... [4,101].
Буырқай басын шайқап, бұраңдаса,
Жас талдар майда, бұйра жайып шашын.
Қыздардай тойға жүрген ақ бас қурай,
Жағадан жарқылдатып ақ танасын... [3,50].

Ару қыз бейнесі бірнеше ұғымда жұмсалады: сүйген жар, қылықты қыз, теңіне қосыла алмаған мұңлы жан (“Мұңлы қыз”, “Балқияның зары”), шерлі сұлу (“Ақ Бекзаттың мұңы”) т.б.

“Ер адам” концептілері кез келген мәдениетте кездесетін концепт болғандықтан, әмбебаптық сипатқа ие. Дегенмен, бұл концептілердің белгілі бір қоғамға тән нақты ерекшеліктері де бар екені анық. “Ер адам” концептісі барша халыққа ортақ концепт болғанымен, әр халықтың менталитетіне,

дүниетанымына, болмысына орай оның концептосферасы айқындалып отырады. Ер адамдарды сипаттауда оның жас ерекшелігі, отбасындағы орны, әлеуметтік орны, туыстық байланысы да әртүрлі лексемалармен беріледі. Мысалы, “ер адам” тезаурсын түзетін ұл, ер бала, бозбала, жігіт, ер, еркек, күйеу жігіт, отағасы, әке, ата, баба, ақсақал, шал сөздері әр түрлі когнитивтік модельдерін құрайды. Таңжарық шығармаларында “Ер адам” концептісіне байланысты этностық дүниетаным мен халықтың ұлттық-мәдени ерекшелігін аңғаруға болады. Ер адамға тән қасиеттерді халық аса бағалап-қастерлеген. Ер адамға тән ақылдылық, батырлық, өткірлік, білімділік, пысықтық т.б. қасиеттер ұлт мәдениеті шеңберіндегі “Ер адам” концептісін қалыптастыратыны белгілі. Таңжарық шығармаларында ер адам концептісі ұлттық көзқарас пен дүниетаным шеңберінде көрінеді.

Ер адам – құрдас, жолдас, дос концептісінде:

Дос деген сырын алдым жолдастың да,
Жолдас бола кетті де жалғастым да.

Ер адам – жезде:

Шыныққан әр нәрсеге жалғыз жан бар,
Аштан өліп, көштен де қалмаспын да.
Жеті аяқ “жездем сүйер” жылпылдақтың
Сөзіне ендігәрі нанбаспын да.

Ер жігіт – қайсар рух иесі, халықтың болашағы:

Толғанып кел жігіттер, ойланалық.
Жарамас бекер қарап жүре берген.
Елді ойлап ер бола ма, сін жиып,
Тар жерде күннен-күнге үдемеген.

Білімді ұл концептісінде:

“Нұр жауар талапты ерге” деген сөз бар,
Өрқашан талаптыға олжа дайын. (“Жұманға”) [3].
Бар болса ар жағында білімге ұмтыл,
Сол керек, ең алдымен жас жанына.
Оқы жастар қалам ал
Талпынар күнің туылды.
Біліммен шыққан даналар
Босатпай оқы буынды.
Әперетін теңдікті,
Нығайтатын елдікті... (“Оқы, жастар, қалам ал”) [4,].

Ұл – ата жолын қуушы:

Кәрінің жасы жетті, уақыт бітті,
Із басып кейінгі жас туды басқа.
“Жақсы жігіт” стереотиптік үлгісінде:
Кейбіреу тапсе темір үзер шақта,
Тыс тұрмақ жарамай жүр астарына. [4,47].

Қорытынды. Таңжарық Жолдыұлының шығармаларының біразында “әйел”, “ер жігіт”, “шындық”, “туған жер”, “ел” концептісі ұшырасады. Бұл концепті ақынның ішкі жан дүниесімен астасып жатыр. Мұнда нәзік психологизм, Отанға, туған жерге деген ақынның көзқарасы, сүйіспеншілігі, патриоттық сезімі ашық аңғарылады.

Т.Жолдыұлының тілдік тұлғасын зерттеу арқылы отаншылдық рухты, қоршаған орта сырларын ұлттық мәдени болмысты сипаттауы жағынан, ұлттық көзқарасты бейнелеудегі шеберлігі жағынан оқшау тұрған тілдік тұлғаны танимыз. Ақынның тілдік тұлғасын зерделеу арқылы– ұлттық болмыс пен халықтың дүниетанымын айқын көруге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Уәлиев Н. Фразеология және тілдік норма. Алматы 1998, 128б
- 2 Маслова В. А. М 31 Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб,
- 3 Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. Алматы, 1991, 272 б.
- 4 Жолдыұлы Т. Шығармаларының толық жинағы, 2- кітап, 271- бет
- 5 Жолдыұлы Т. Шығармаларының толық жинағы, 1- кітап, 481 бет
- 6 Сыздық Р. Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі. А., Арыс 2004.

7 Хабаршы «Филология ғылымдары» сериясы, №1(67), 2019

References:

1. Uäliev N. *Frazeologia және тildik norma*. Almaty 1998, 128b
2. Maslova V. A. *M 31 Lingvokulturologia: Ucheb. posobie dlä stud. vyssh. ucheb*,
3. Mankeeva J.A. *Mädeni leksikanyñ ülttyq sipaty*. Almaty, 1991, 272 b.
4. Joldyūly T. *Şyğarmalarynyñ tolyq jinağy*, 2- kitap, 271- bet
5. Joldyūly T. *Şyğarmalarynyñ tolyq jinağy*, 1- kitap, 481 bet
6. Syzdyq R. *Abai және qazaqtyñ ülttyq ädebi tili*. A., Arys 2004.
7. *Habarşy «Filologia ғылымдары» seriasy*, №1(67), 2019

МРНТИ 16.01.11

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.10>

¹Ильясова Н., ²Абилдаева А.

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ: АНТРОПОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада адамзаттың болмысын айқындайтын тілдік фактілердің бірі сөйлеу мәдениеті екені көрсетіледі. Сөйлеу мәдениеті тіл мен әлеуметтік орта, тіл мен психология, тіл мен прагматика аясында зерделенеді. Нәтижесінде сөйлеу мәдениеті адамның тұлғалық мәдениетін, адамгершілік қасиетін, тілдік білімін айқындайтын кешенді құбылыс ретінде танылады. Сөйлеу мәдениетіне антрополингвистикалық талдау жасаудың түрлері ұсынылады. Шаршы топ (көпшілік) алдында сөйлеу заңдылықтары сөйлеу мәдениетінің қоғамдық-әлеуметтік аспектісіне жатқызылса, сөйлеу барысындағы адамның адамгершілігін, парасатын, психологиялық қарым-қатынасын айқындайтын тілдік заңдылықтар психолінгвистикалық аспектіге жатады. Әдеби тілдік норманы игеріп, дұрыс сөйлеу мен сауатты жазу заңдылықтары сөйлеу мәдениетінің прагматикалық аспектісі аясында қарастырылады. Антрополингвистикалық талдау жасауға дискурс, функционалды грамматика, когнитивті прагматика, әдеби тіл нормалары заңдылықтары арқау болады.

Түйін сөздер: тұлға, антропология, психология, сөйлеу, мәдениет, прагматика, этика, артефакт, орфография, орфоэпия

¹Ilyassova N., ²Abildayeva A.

Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

CULTURE OF SPEECH: ANTROPOLINGUISTIC ANALYSES

Abstract

The research work is dealt with the culture of speech. Culture of speech is identified by language of speech, social surrounding, language and psychology, language and pragmatics. As a result of culture of speech, personal culture, human quality, linguistic knowledge of a person is realized. Several types of antropolinguistic analyses are mentioned. Public speech (in auditorium, in crowd) shows the social aspect of communicative, linguistic norms and humans morality in speaking expresses wisdom and psycholinguistic aspect of speaker. Literary norm, functional grammar, cognitive pragmatics, literary language are thoroughly explained.

Keywords: personality, anthropology, speech, culture, pragmatics, ethics, artefact, orthography and orthoepy